

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ (1917—1919 рр.):
ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Простежено історію виникнення української преси на Північному Кавказі та особливості її функціонування у 1917—1919 рр.; охарактеризовано редакційні і творчі колективи часописів, визначено їхню роль у протистоянні асиміляційним процесам та збереженні самобутності українства.

Ключові слова: Північний Кавказ, Кубань, 1917—1919 рр., національна преса, газета, українська громадськість, цензурні утиски.

Простежено історію виникнення української преси на Северном Кавказе и особенности её функционирования в 1917—1919 гг.; охарактеризовано редакционные и творческие коллективы газет, определено их роль в противостоянии ассимиляционным процессам и сохранении самобытности украинства.

Ключевые слова: Северный Кавказ, Кубань, 1917—1919 гг., национальная пресса, газета, украинская общественность, цензурные притеснения.

History of rise of the Ukrainian press in the North Caucasus and peculiarities of its functioning in 1917—1919 yrs have been traced; editorial and journalist's staffs have been characterized and their role in countervailing assimilation processes and selfhood of the Ukrainianness has been defined.

Key words: the North Caucasus, the Kuban, 1917—1919 yrs, the national press, newspaper, the Ukrainian public, censorship pressure.

Північний Кавказ, зокрема Кубань, ще від XVIII ст. був регіоном компактного проживання українців, які у різні періоди становили близько половини усього місцевого населення. Попри таку статистику національний культурний рух активізувався тут лише на початку XX ст., після заснування осередків товариства «Просвіта», а друки рідною мовою з'явилися щойно 1917 р. Таким чином, хронологічні межі дослідження охоплюють роки від появи першого україномовного періодичного видання на Північному Кавказі і до приєднання на початку 1920 р. цієї території до РРФСР, відколи вся видавана пресою, а також книжкова продукція (до речі, кількісно вона суттєво збільшилася) була чітко спрямована на утвердження радянської системи.

Історія українського пресовидання на території Північного Кавказу зазначеного періоду до сьогодні ґрунтовно не досліджува-

лася. Окремі часописи згадувано в історичних працях науковців [5; 7—9; 18], однак ці відомості відзначаються спорадичністю і часто містять помилкову інформацію. Так, в Енциклопедії історії України зазначено, що перша газета на Кубані — «Чорноморець» — виходила у Новоросійську за редакцією Олесе Досвітнього [5], насправді цей часопис з'явився у Катеринодарі, а Олесь Досвітній редагував зовсім іншу газету — «Чорноморського Українця». У процесі вивчення титульної теми чільне місце відводилося опрацюванню бібліографічних довідників, списків, каталогів українських та російських бібліотек [1—3; 12; 14; 15; 17]. Серед цієї літератури варто виокремити публікацію «Українська преса на Кубані», де автор, В. Орел, на основі архівних джерел (листування) ґрунтовно охарактеризував цей сегмент історії національного пресовидання, однак більше уваги він приділив передумовам виникнення часописів, а окремі з видаваних у 1917—1919 рр. згадав лише побіжно [11].

Об'єктом дослідження є власне україномовна преса Північного Кавказу, однак необхідно назвати окремі російські часописи, які ще від 1863 р. друкували статті українською мовою. Так, у березні того року в Катеринодарі почали виходити «Кубанские войсковые ведомости» (інші назви: «Кубанские ведомости», «Кубанские областные ведомости», «Свободная Кубань»), у ч. 16 (липень) яких було опубліковано «3 записок невідомого. Побутові замітки». Найбільше творів українських авторів (інколи оригінальних, а переважно перекладених російською мовою) газета містила у період редакторства Луки Мельникова. Як засвідчує В. Орел, саме завдяки Л. Мельникову вдалося зберегти тексти семи листів Т. Шевченка до Я. Кухаренка, які він 1899 р. опублікував у газеті, оскільки їхні рукописи не віднайдено. Обурення Головного управління в справах друку викликало оповідання «Ілько» (1901. — № 28), «більша частина якого викладена по-малоросійськи (себто діалоги), причому й допущено відступ від загальноприйнятого російського правопису» [11], що й вплинуло на подальшу редакційну політику.

Місцева українська громадськість, зокрема на Кубані, неодноразово зверталася до міністерства внутрішніх справ із проханням дозволити видавати україномовний часопис, однак щоразу отримувала відмову. Саме такою була відповідь і громадсько-політичному діячеві, публіцисту, письменнику С. Ерастову, який 1904 р. подав

клопотання про випуск у Катеринодарі щомісячного журналу «Поступ». Місцеве українство активізувалося після Революції 1905 р. — художні твори та публікації рідною мовою або ж російські переклади творів українських письменників з'являлися на сторінках газет «Кубанская Жизнь» (1906), «Новая Заря» (1906—1911), «Кубанский Курьер» (1908—1917), однак видавати власний друкований орган не мало змоги.

Перспективи функціонування власне української преси на цих теренах з'явилися лише після Лютневої революції 1917 р. Так, уже 1 квітня того року в м. Новоросійськ за редакцією письменника, публіциста і перекладача Прохора Вороніна Українська Чорноморська Рада почала видавати тижневик «Чорноморська Рада». Дослідити історію, особливості функціонування і тематико-змістове наповнення часопису не вдалося, оскільки жоден його примірник не зберігся. А. Животко означає газету як інформаційну, що містила також популярні статті та фейлетони [6].

У вересні 1917 р. місцева українська громада започаткувала у м. Ставрополь-Кавказький (від 1935 р. — Ставрополь) «двухтижневую політично-економічну і літературну часопись» «Ранок», що підтримувала автономію України, розвиток української мови та культури. Другий номер видання датовано 15 вересня 1917 р. Можна припустити, що часопис припинив своє функціонування через революційні події та встановлення радянської влади на цій території.

Перша українська газета на Кубані — «Чорноморець» — виходила у Катеринодарі від 11 вересня до 24 жовтня 1917 р. (видавець — товариство «Ранок»). Членом редакційного колективу був Кіндрат Плохий, який особисто запросив до співпраці кубанського письменника і журналіста В. Потапенка [19]. Редакція тижневика висловлювала підтримку Українській Центральній Раді. Вона мала на меті за допомогою друкованого слова не лише оберігати місцевих українців від асиміляції, а й стимулювати розвиток української мови, об'єднавши національно свідомі сили. Необхідність вивчення української мови, запровадження навчання нею у школах — одні з основних тем, які постійно порушувалися у газеті. Активним автором публіцистичних текстів був В. Потапенко, серед авторів поетичних творів — М. Бар, Яків Жарков, Олекса Кирій, П. Полтавець.

Загалом 1917 р. на території Північного Кавказу виходило лише три україномовних пресових видання, які того ж року припи-

нили своє існування. Найдовше на пресовому ринку протрималася газета «Чорноморець», запропонувавши читацькій аудиторії сім чисел, інші ж — «Чорноморська Рада» і «Ранок» — ймовірно, були ліквідовані незабаром після появи. Звичайно, кількісно україномовні пресові видання суттєво поступаються російським часописам (у Катеринодарі, Новоросійську, Ставрополі, Сочі тощо того ж року виходили понад 40 газет і журналів [2; 3; 14]), однак, зважаючи на умови, в яких перебувало українське друковане слово (його відсутність до 1917 р.), вважаємо це певним зрушенням у розвитку національного пресовидання.

1918 р. на Північному Кавказі виходило, як і попереднього року, три часописи, два з них — у Новоросійську. Двотижневик «Нове Життя» не зберігся в українських книгозбірнях, однак його існування підтверджують і довідкові джерела [18], і редакційна стаття у № 1 щоденника «Чорноморський Українець» — наступника «Нового Життя».

Громадсько-політична, економічна та літературна газета «Чорноморський Українець» була започаткована 4 вересня (22 серпня за ст. ст.) 1918 р. Українською Чорноморською Радою у Новоросійську. Першим її редактором, який вступними статтями та окремими публікаціями спрямовував щоденник на подолання асиміляційних процесів, був Олесь Досвітній (справж.: Олександр Скрипаль) [4]. «Коли нація підпадає впливові вона губить почуття вартости свого рідного і згодом... цілком ассімілюється», — пояснював він читачам (Чиі ми. — № 14) і наголошував, що українське громадянство повинно згуртуватися і «рішучо взятися до будівлі своїх культурних чинників» (В чім сила. — № 16). До речі, біографічний факт редакторства, як і перебування українського письменника на території Чорноморського краю відсутні в енциклопедичних та довідкових джерелах [10; 13], не згадується про це і в передмові до бібліографічного покажчика його творів [16]. Ймовірно, вступивши 1919 р. до лав Комуністичної партії України, він приховував цей період у житті через кардинальну зміну своїх переконань та страх бути звинуваченим у націоналізмі.

А. Животко охарактеризував щоденник як інформаційне видання, що містило також «публіцистичні статті та фейлетони» [6], однак аналіз змісту «Чорноморського Українця» засвідчує, що одне

з основних його завдань полягало у згуртуванні українського населення Кубані та Чорномор'я для відродження власної культури — заснування освітніх закладів, видання підручників, наукової та художньої літератури рідною мовою, створення просвітніх товариств, розвиток української кооперації тощо. Цій темі були присвячені передові статті «Важна робота» (№ 2), «За освіту» (№ 25), звернення «До української інтелігенції» (№ 7), статті М. Левицького «Круті слова» (№ 17), «Про українську мову» (№ 25) та ін. Окрім того, через відсутність «підручників і словників, необхідних для українців, вихованим по російськи, для вивчення української мови» редакція від № 4 запровадила «Повільний словничок більш рідких українських слів — по московськи», який публікувався у всіх наступних номерах щоденника.

Сприяти просвіті місцевих українців були покликані статті історичної тематики (Самостійна Україна. — № 6—8, 11—14; Кузеля З. Наше минуле. — № 21—24; Гр. Наш. Через що Україна мусіла відрізнитися від Росії. — № 25, 26; Жук А. Союз Визволення України. — № 27; Ленко. Початок Київських князів. — № 38); художні твори (поезії І. Франка «Моя любов» (№ 7), Т. Шевченка «Кавказ» (№ 14), Г. Чупринки «Наш шлях» (№ 19), «оповідання з сучасного життя» Х. А. Маренко «На рідній мові» (№ 39) та ін.

У газеті порушувалася ще одна проблема — незадовільний стан (як кількісно, так і якісно) українського пресовидання і критика «імперських» часописів, які взялися «цькувати українське відродження і український нарід», перш за все — газети «Россия» (Жовта преса; Становище нашої преси. — № 38; До. Громадська брехня. — № 40). Постійно рекламовано такі періодичні видання, як: «Вільне Життя» (Одеса), «Нова Рада», «Робітничка Газета», «Самостійник», «Шлях», журнал «Вільна Українська Школа» (усі — Київ) тощо.

Інформаційні методи відтворення подієвості — важливий сегмент щоденного пресового видання. Саме тому майже половину газетної площі редакція відводила статтям, хронікальним та розширеним заміткам, переважно передрукованим з інших видань, які повідомляли про найважливіші громадсько-політичні та культурні події в житті українського народу загалом та місцевого населення зокрема. Більшість з них було структуровано у відповідні рубрики: «Телеграми», «За кордоном», «По Україні», «Ріжні вісти», «Місцеві відомості», «З газет», «Література, наука».

Оскільки значна частина публікацій була передрукована з інших пресових видань або ж не підписана, визначити авторський колектив доволі важко. Можна лише стверджувати, що постійним автором газети був О. Скрипаль (підписувався псевдонімом О. Досвітній, криптонімами Ол. Д., До., окремі матеріали подавав без підпису, зокрема редакційні). Загалом, завдяки фаховому підбору у щоденнику були представлені публіцистичні виступи відомих українських громадсько-політичних діячів — члена уряду Української Центральної Ради Н. Григорієва (під псевд. Гр. Наш.), радника міністра закордонних справ УНР А. Жука, педагога і науковця С. Русової, історика та просвітницького діяча З. Кузелі тощо.

До 24 жовтня 1918 р. вийшов 41 номер, на якому, ймовірно, щоденник і припинив своє існування, оскільки у той час місто захопила Добровольча армія А. Денікіна, яка відразу почала знищувати все українське. Окрім того, у редакційних повідомленнях останніх номерів йшлося про важке матеріальне становище та можливість розв'язання газети: «Ми також переживаємо кризу, але знаючи задалегідь, що відповіді і допомоги нам від «своїх» громадян не чекати... може мовчки і без шуму складемо свої пера» (№ 38). Редактором останнього номера у вихідних відомостях був зазначений К. Довженко, відомостей про якого віднайти не вдалося.

1918 р. у Таганрозі виходив орган «Центрального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів України» «Вістник Української Народньої Республіки». Цей часопис було започатковано у Харкові 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р. за н. ст.), згодом він продовжив вихід у Києві, Полтаві, Катеринославі, а від ч. 48 перебазувався до Таганрога. Редактором у вихідних відомостях щоденника зазначений Микола Лебедів, а фактично його редагував, за бібліографічними джерелами, Д. Ерде. Паралельно з цією газетою виходив однойменний російськомовний часопис.

Перший офіційний орган ЦВК Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів України пропагував більшовицьку ідеологію, активно дискутуючи з політичними опонентами — Українською Центральною Радою і Генеральним Секретаріатом — та критикуючи їх. До складу редакції входили Є. Бош, В. Затонський, Ю. Коцюбинський, І. Кулик. Серед авторів пропагандистських матеріалів творчою активністю вирізнялися В. Бистрянський, Я. Галайда,

С. Лідів, Є. Преображенський. Щоденник проіснував до 20 квітня 1918 р.

Таким чином, у 1918 р. на Північному Кавказі виходило три україномовних часописи (для порівняння: російською мовою, за бібліографічними джерелами, — понад 30 пресодруків): два — у Новоросійську, один — у Таганрозі.

Охарактеризувати 1919 рік на предмет функціонування україномовної преси на території Північного Кавказу доволі складно, оскільки в книгозбірнях України відсутні примірники цих часописів. За бібліографічними та довідковими джерелами встановлено, що у Катеринодарі було започатковано «тижневу народню газету» «Кубанська Зоря» (перше число зберігається у Державній науковій архівній бібліотеці у м. Києві, однак опрацювати його *de visu* не вдалося), а в Новоросійську — «Чорноморщина», натхненниками яких виступили національно свідомі українці, що стояли на самостійницьких позиціях. Так, свої поетичні твори у газеті «Кубанська Зоря» публікував відомий український поет, громадсько-політичний діяч М. Мандрика. Ці часописи, зазначив В. Орел, проіснували коротко, оскільки через малозмістовність не здобули читацької прихильності. Висловимо припущення, що основними причинами їхньої недовготривалості були революційні події, а також пасивність української громади і відповідно фінансові труднощі редакції (саме так творчі колективи найчастіше мотивували ліквідацію українських пресодруків як на теренах України, так і за її межами).

Отже, на Північному Кавказі упродовж 1917—1919 рр. виходило 8 україномовних часописів (4 — у Новоросійську, 2 — у Катеринодарі, по 1 — у Ставрополі і Таганрозі), 7 з яких мали на меті зберегти самобутність українського населення, дотримувалися чіткої проукраїнської позиції, а 1 часопис пропагував більшовицьку ідеологію. Хронологічно ці часописи поділяються таким чином: 1917 р. — 3 газети, 1918 р. — 3, 1919 р. — 2 газети. Короткотривалість друків (припинялися відразу після появи, найдовше на пресовому ринку втрималися «Чорноморський Українець» (41 ч.) та «Вістник Української Народньої Республіки», який, змінюючи місце виходу, проіснував два роки) була спричинена революційними подіями, частими змінами влади, а також фінансовими труднощами, що переважно виникали через цензурні обмеження і пасивність

місцевого українського населення. Ймовірно, ці причини визначили й форму втілення журналістських текстів — у зазначений період видавано газети обсягом 2—4 с. (лише ставропольський «Ранок» верстався на 8 с.). Однак, незважаючи на політичні та видавничі проблеми, українська преса відіграла суттєву консолідуючу роль у житті українського населення Північного Кавказу, сприяла збереженню його національної самобутності.

1. Газети Радянської України 1917—1920 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР) / уклад.: Л. В. Пахуча, О. С. Лук'янчук, І. В. Сіра. — К., 1979. — 112 с.
2. Газеты дореволюционной России 1703—1917 : каталог / сост.: Т. В. Акопян и др. — СПб., 2007. — 592 с.
3. Газеты СССР 1917—1960 : библиогр. справ. — М., 1976—1980. — Т. 2—4.
4. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів XVI—XX ст. / О. І. Дей. — К., 1969. — С. 146.
5. Енциклопедія історії України [Електронний ресурс] / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — К. : Наукова думка, 2009. — Т. 6. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Malinovy_klyn.
6. Животко А. Історія української преси / Аркадій Животко. — Мюнхен, 1989—90. — С. 235.
7. Зленко П. Періодичні видання Наддніпрянщини в 1918 р. / Петро Зленко // Українська книга. — Львів, 1938. — Ч. 6/7. — С. 127.
8. Кондра С. Спроба реєстру української періодичної преси / С. Кондра // Книгарь. — 1918. — Ч. 16. — С. 1010.
9. Кузеля З. Рік 1918 на Україні / зложив і видав др. Зенон Кузеля. — Зальцведель, 1918. — С. 12.
10. Мукомела О. Досвітній Олесь / О. Мукомела // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопед. слов. — Львів, 1994. — Вип. 1. — С. 64—67.
11. Орел В. Українська преса на Кубані / Василь Орел // Наша культура. — Варшава, 1969. — № 4.
12. Періодичні видання УРСР 1917—1960. Газети : бібліогр. довід. — Х., 1965. — 576 с.
13. Письменники Радянської України 1917—1987 : біобібліогр. довід. / авт.-упоряд.: В. К. Коваль, В. П. Павловська. — К., 1988. — С. 199—200.
14. Список повременных изданий за 1917 год / составил Л. К. Ильинский. — Петроград, 1919. — Часть 1 : Алфавитный список повременных изданий. — 186 с.

15. Список повременных изданий за 1918 год / составил Л. К. Ильинский. — Петроград, 1922. — 288 с.
16. Український письменник Олесь Досвітній (1891—1934) : бібліогр. покажч. / уклад. Н. Л. Манова. — Х., 1997. — 35 с.
17. Українські й тематично українські періодичні й серійні видання в Російській Федерації та її попередниках (Друге видання пробної версії) / склав Олександр Малицький. — Калгарі, Альберта, Канада, 2006. — С. 63.
18. Українці на Кубані, історичний огляд [Електронний ресурс]. — Режим доступу: uk.wikisource.org/wiki.
19. Чумаченко В. К. «Американский след» в судьбе научного архива Ф. А. Щербины [Электронный ресурс] / В. К. Чумаченко. — Режим доступа: <http://www.slavakubani.ru/read.php?id=301&page=1>.

Марія Процик-Кульчицька

УКРАЇНСЬКІ ІЛЮСТРОВАНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ 1917—1920 рр.

Розглянуто особливості ілюстрування українських часописів періоду національно-визвольних змагань. Проаналізовано тематику та специфіку подання зображального матеріалу.

Ключові слова: ілюстровані періодичні видання, зображальні публікації, фотографія.

Рассмотрены особенности иллюстрирования украинских периодических изданий периода национально-освободительной борьбы. Проанализированы тематика и специфика использования изобразительного материала.

Ключевые слова: иллюстрированные периодические издания, изобразительные публикации, фотография.

Peculiarities of illustrating Ukrainian periodicals of the national liberation movement period have been studied. The thematics and specifics of application of a graphic material in the press of that time have been analyzed.

Key words: illustrated periodicals, graphic publications, picture.

Упродовж останніх десятиріч не втрачає актуальності дослідження української преси різних періодів її функціонування, і на перший погляд видається, що таке вивчення має всебічний характер. Проте ознайомлення з пресознавчими працями засвідчує, що не всі аспекти розвитку національної періодики потрапляють у коло